

TASAVVUF ÜZERİNE YAPILAN TEZLER - XVIII

Yüksel Göztepe, *Abdülkerim Kuşeyrî'de Hâller ve Makamlar*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Danışman: Prof. Dr. Ethem Cebecioglu, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, 540 s.

Haz.: Ömer YILMAZ

Kuşeyrî'nin Hâl ve Makâlara Bakışı

Yazar bu çalışmasında, Kuşeyrî'nin hâl ve makamlara getirdiği yorumları, tanımlamaları, Kuşeyrî'nin önemli eserlerini inceleyerek ortaya koymuştur. Aynı zamanda Kuşeyrî'den önce ve onun çağdaşı olan önemli mutasavvıfların bu konudaki görüşlerini de karşılaştırmalı olarak vermiştir.

Müellife göre Kuşeyrî, her ne kadar, hâli, kişinin ulaştığı makamın semeresi olarak kabul edenlerin görüşünün haklı tarafını görmüş olsa da, esas olarak benimsediği görüş, hâllerin, kulun irâdesi ile kazandığı bir şey olmadığı ve tamamen ilâhî bir hibe olduğu yönündedir. Bu düşünce, sûfîler arasında genel kabul görmüşse de hâllerin devamlılığı konusundaki ihtilafları önleyememiştir. Bazı sûfîler, hâllerin devamlı bulunmasını benimsememişlerdir. Hucvirî'nin tespitine göre, hâllerin devamlılığını savunan sûfî Haris el-Muhâsibî'dir. Kuşeyrî, bazı sûfîlerde, hâllerin devamlı olduğu görüşüne de yer verir. Onlar, kişide, hâllerin devamlı olmamasını hâllerin başlangıcından olan ve henüz hâllere ulaşmayan kimselerin durumu olarak kabul edip, bu durumu, levâih ve bevâdih kavramlarıyla isimlendirmeyi uygun görürler. Bu isim devam ettiği sürece. Sûfîler ona, "hâl" ismini vermezler. Kuşeyrî, bu düşüncesiyle rızâ kavramını hâl cinsinden bir kavram olarak kabul etmektedir. Yazara göre bu noktada, Kuşeyrî bir çelişkiye düşüyormuş gibi görünse de, onun hâl ve mâkamların analizine yönelik düşünceleri doğru bir okuma ile okunduğunda, kavrama yaklaşımına göre farklılık arz ettiği söylenebilir. İşte bundan dolayı Kuşeyrî, hâllerin devamlılığını söyleyen sûfîlerin görüşlerinin de bir noktada

doğru olduğunu kabul eder. Zira o, bazen hâllerin sulûk ehlini terbiye etmek için şîrb durumundaki hâllerin, fazla devam etmemesini hâl olarak değerlendirmiyor, bunlara “tevârik” ismini uygun buluyor; bu durumdaki hâlleri, “hazırlayıcı hâller” olarak görüyor.

Araştırmacının tespitine göre, Kuşeyrî hâlleri, kulun irâdesi ile kazandığı şeyler olmadığını ve tamamen ilâhî bir hibe olduğu yönündedir. Bu görüş sûfîlerin genel kanaatidir. Ona göre hâller, çakan şimşekler gibi kesintili olup, zaman zaman ortaya çıkan bazen da kaybolan, istikrarsız görünen, sûfîlerin ruhî durumlarıdır. Yine Kuşeyrî, hâllerin, bazen, kişinin bir hâlden diğer bir hâle yükselinceye kadar o kişinin vatanı olabileceğini söyler. Kuşeyrî bu görüşüyle Muhâsibî'nin görüşüne yaklaşmaktadır. Fakat buna karşın o, hâllerin devamlı olması durumu, nefsin kendi kendine konuşması şeklindeki Cüneyd-i Bağdadî'nin görüşüne daha yakın durmaktadır. Kuşeyî de kabul edip savunduğu bu görüşüyle, kendinden sonra gelen birçok sûfîyi ya etkilemiş ya da bu fikrin onlara kadar ulaşmasında önemli bir araç olmuştur. Örneğin etkilediği sûfîlerden birisinde Sühreverdî'dir.

Müellifin tezine göre, Kuşeyrî, sûfîlerin hâller kavramıyla övülmüş olaylardan, kalplerine tecellî eden mevhibeleri kastettiklerini belirtir. Ona göre de hallere, gayret ve irâdeyle ulaşılmaz. Hâller, makâmın mirasıdır. Makâm, kulun isteği ve çalışmasıyla elde ettiği şeydir. Kul, makâmı. Kalbini gözetmek ve korkmakla kazanır. Bu da kınanmış sıfatları kendinden uzaklaştırmakla söz konusudur. Kul, bunun dışındaki hükümlerin hakkını tam manasıyla yerine getirdiği zaman. Allah o kulunu makâmlarda devamlılık sıfatlarıyla birlikte istikâmet yolu ile ona safiyet hâlleri indirir.

Kuşeyrî'ye göre hâller, şimşekler gibi olduğu için hâlleri irâdeyle elde etmek mümkün değildir. Bundan dolayı hâller meydana geldiği zaman devamlı olmadığı için sürekli olamaz. Ancak, Allah bazı hâlleri bir kişi için gıda kılmamasıyla, Hakk onu, o hâl içindeki kişiyle bir engel ve mani yapar da, bu durum ondan terakki edinceye kadar o kişi için bu hâl ve makâm olur. O makâmdan uzaklaşması bir vakitten uzun sürmediği gibi, süratlice o hâle dönmesi de mümkündür. Görüldüğü gibi Kuşeyrî hâllerin hepsini aynı derecede görmektedir. Buradan anlaşılmaktadır ki, bazı hâller kişiye göre özel bir durum arz edebilir, ancak bazı hâller vardır ki, bütün sûfîlerin ulaşmak istediği bir amaçtır. Mesela, Kuşeyrî'ye göre fenâ hâli, veli ve abdalların bütün hâllerinin gayesidir.

Araştırmaya göre Kuşeyrî'nin hal ve makamlara getirdiği yorum, genelde sûfîlerce bilinen hâl ve makâm anlayışından farklıdır. Örneğin, Kuşeyrî'ye göre kulun hâlleri arasında en güzeli, tövbedir; çünkü, “tövbe” hissi geçici olur-

sa buna “hâl” adı verilmekte, bu duygunun tekrarlanarak devamlılık kazanması halinde “makâm” şekline dönüşeceğini belirtmektedir. Kuşeyrî bunu da, Peygamber(s)’in günde yetmiş defa veya yüz defa istiğfar etmesiyle ilgili hadisi değerlendirirken vermektedir. Çünkü, Peygamber(s)’in bu hadisini bir hâlden başka bir hâle intikal etmesine bağlar. Oysa tövbe, aslı itibarıyla makâmdır. Ancak Kuşeyrî’nin görüşüne göre bir makâm, kendi cinsinden bir hâle dönüşebilir. Burada kastettiği tövbenin hâle dönüşmüş durumudur.

Araştırmacının tezine göre, Kuşeyrî, hâl sahibi kişinin hâlini kaybetmemesi için son derece dikkatli olması gerektiği görüşündedir. Ona göre hâlleri yaşayan müptedi sâliklerin durumu, yabani kuşla birlikte olan insanın durumu gibidir. Zira insanda bir hareket, kuvvet, hayat eseri ve duygu olduğu zaman, yabani kuş ondan kaçıp onun üzerine konmaz. Fakat insan sükûnet içerisinde olursa, kuş onun bu hareketsizliğinden, onu cansız zanneder de ona alışır, üzerine konar ve ondan kaçmaz, bu hâller içinde olan müptedi sâlik de bunun gibidir. Bu durum aynı zamanda hâlleri yaşayan kişinin, her aşamada dikkatli olması gerektiğini vurgulamaktadır ki, içinde bulunduğu hâl, daha yüksek hâllere ulaşmasına engel teşkil etmesin. Kuşeyrî bir yer de bu oluşu, hâlleri korumayı, sürekli mürâkabeli bir şekilde hareket etmeye bağlamaktadır.

Yazarın tezinde ortaya koyduğu tespite göre, Kuşeyrî’nin fikirlerine genel olarak bakıldığı zaman, hâlin elde edilmesi için sâlikin, kendi iradesini kullanarak Allah’ın, bir ihsânı olarak kendisine gelen o hâli muhafaza etmeyi ve elden kaçırmamasını tavsiye ettiğini görüyoruz. Ona göre hem hâl, hem de makâm bir ilâhî ihsandır. Kuşeyrî’ye göre fenâ hâli buna en iyi bir örnektir. Ona göre fenâ hâlinde kulun herhangi bir irâdesi yoktur. Allah kul için faydalıları alma ve zararlıları yok etmede ölü yıkayıcısının elindeki cenaze ve emzikli çocuk gibi irâdesi olmaksızın kudretiyle terbiye eder. Bu durumda kulun ne bir makâmı, ne hâli, ne de irâdesi bulunur. O, bazen kabz ederek, kabz içinde yaşatır, bazen bastı, bazen gınayı bazen de fakrı yaşar. Bu durumdaki kul, bu hâli ne diler, ne ister, ne de yok olmasını temenni eder. O kul, değişmez, daima rıza hâlinde, ebedî muvâfakat içerisinde bulunur. Bu da velilerin ve abdalların ulaştığı son noktadır.

Müellif, Kuşeyrî’nin hâl konusundaki bakışını şu şekilde özetlemektedir: Kuşeyrî, Cüneyd-i Bağdadî ve benzeri düşünceye sahip olan sûflilerin görüşünü benimsemekle birlikte, Haris el- Muhâsibî ve Osman Hirî gibi sûflilerin, hâlin devamlılığı ile ilgili görüşlerinde de hakikat payı görür. Bu yaklaşım onu, bu iki fikri uzlaştırma yoluna götürmüştür. Ayrıca izâh ettiği hâllerin, hâlin fenâ ve cem’ gibi nihâi aşamada ulaşılacak hâller ile kabz ve bast gibi bidayaet derecesindeki hâller olmasına göre de farklılık arz ettiği görülmektedir. Yazar,

Kuşeyrî'nin hâl bakışını yaşam tarzına da bağlamaktadır. Kuşeyrî'nin eserlerini yazarken yaşamış olduğu hâller göz önüne alındığında, yaşamında hal ve makâmın iç içe olduğunu söylemek mümkündür. Aynı zamanda makâmın hâle dönüşmesi de söz konusudur. Bundan dolayı Kuşeyrî'de hâl ve makâm ayırımı yüzeyseldir.

Araştırma, Kuşeyrî'nin makam tahlili üzerinde de uzunca bir tahlile gitmiştir. Yazara göre Kuşeyrî'nin ma'rifet kavramına getirmiş olduğu tanım, bize onun diğer makâmlara yaklaşımı hakkında da bilgi vermektedir. Zira o, bu konuyu şöyle açıklar: “şeyhler ma'rifet hakkında düşünce ortaya koyarken, her biri kendisine bahşedilen feyizler oranında konuşmuş ve yaşadığı vaktin içinde bulunduğu manalara işaret etmişlerdir.” Aslında Kuşeyrî bu açıklamayı sadece ma'rifet için değil, bütün makâmlar için yapmıştır. Yani bidâyetteki bir sûfinin bir makâm değerlendirmesiyle, nihâî basamaklara ulaşmış bir sâlikin değerlendirmesi aynı değildir. Sûfilerin kemâlatta ulaşmış oldukları seviyeler ve yaşamış oldukları hâller dahi birbirinden farklı olduğu gibi, değerlendirmeleri de farklıdır. Bu konuda tasavvufun zirve noktasında bulunan zatlar birbirinin zıddı olan izâhlarda bulunmuşlardır. Sûfilerin, makamların sayısı konusunda da birbirinden ayrı değerlendirmelerde bulunmaları da bundan kaynaklanmaktadır. Yani, sûfiler, makâm sayısı konusunda ittifak etmemişler. Kimi sûfiler, Serrac'da olduğu gibi, makam sayısını yedi adet görmüş, kimisi de Herevî'nin yaptığı gibi, yüze kadar çıkarmıştır. Hatta Ruzbihan Baklî bin makâmdan bahsetmiştir. Yazara göre, her ne kadar mutasavvıflar makâmların sayısında ihtilaf etmişlerse de, makâmın tanımında, hâl'de olduğu gibi, bir ihtilaf içinde değildirlir.

Araştırmaya göre Kuşeyrî'nin, makâm konusunda yapmış olduğu tarif, kendisinden sonra bu konuda eser yazan hemen hemen her müellifi etkilemiştir. Zira ona göre mâkam, kulun çalışıp, gayret sarf edip elde etmiş olduğu edepdir. Kişi bu makâmlara, gayret ve çaba sarf etmesi, nefsine karşı çetin mücadeleler vermesi, yoğun bir şekilde ibâdet ederek ve İslâmî edeplere riâyet ederek ulaşır. Her sûfi, herhangi bir makâmda varacağı noktaya çalışması sonucunda ulaştığı için, daha öncesinde riyâzet gibi bir takım metotlar takip etmiştir. Kişi, bir makâmın hakkını vermeden bir sonraki makâma geçmesi mümkün değildir. İçinde bulunan makâmın gerekleri, tamamıyla yerine getirildikten sonra, ancak bir üst makâma geçilebilir. Örneğin, bir sûfi, “kanâat” makâmının gereklerini yerine getirmeden “tevekkül” makâmına geçecek olsa, onun bu makâmda ilerlemesi sağlıklı olmadığı gibi, bu makâmı geçmesi mümkün değildir. Bu durum Kuşeyrî'nin, kişi, “sulûkta sürekli ilerlemelidir” düşüncesine de aykırıdır. Ona göre. Allah'ın bir sûfiyi herhangi bir makâmda

durdurduğunu, o kişi tarafından bizzat müşâhede etmeksizin, sürekli o makâmda kalması doğru değildir. Eğer ortada, sûfînin o makâmda beklemesine dair bir müşâhede varsa, murad-ı ilâhî bu takdirde ise, bu, kişinin durumunun sağlıklı bir zemin üzerine binâ edilmiş olduğunu gösterir.

Yazara göre Kuşeyrî'deki hâller, makâmların bıraktığı mirastır. Makâm, kulun isteği ve çalışmasıyla elde ettiği şeydir. Kul, makâmı kalbini gözetmekle ve korumakla kazanır. Yani, kişinin, kınanmış sıfatları kendinden uzaklaştırmasıyla gerçekleşir. Kul, bütün hükümlerin hakkını tam manasıyla yerine getirdiği zaman, Allah o kulunu makâmlarda devamlılık sıfatlarıyla birlikte, istikâmet yolu ile ona saffiyet/temiz hâlleri indirir. Müellifin tezine göre, Kuşeyrî, makâm ve hâller konusunda sâlikin ahlâkî ve psikolojik eğilimlerinin analizini yaparken, seleflerinden daha sistematik olduğu gibi, kendinden sonraki birçok sûfîden de çok daha dikkatli hareket etmiştir.

Araştırmanın ortaya koyduğu çıkarıma göre, hâl ve makâm kavramlarına yönelik yapılan değerlendirmeler, her iki kavramın da birbirleriyle yakından ilişkili olduğunu gösteriyor. Çünkü makâm ve hâlden her biri, sûfînin geçirdiği spesifik bir gelişme tipine karşılık gelir. Aralarındaki fark, mücâhede ile müşâhede arasındaki farkın aynısıdır. Makâm, hakikat ile ilk temas kurulduktan sonra, sûfînin kendi çabası ve emeğiyle ulaştığı düşünülen şemaların tümünü kapsayan genel bir terimdir. Hâl ise sûfînin hakikat arayışında ayağı sürçmediği müddetçe alıcısı durumunda kaldığı, bereketin biteviye akışının sonucu olan bütün durumları kapsar.

Araştırmacının saptadığı genel izlenime göre, Kuşeyrî'nin perspektifinde ekseriyetle bir kavram makâm olabileceği gibi, hâlin dönüşmüş şekli de olabilir. Zira Kuşeyrî'ye göre bir makâm önce kesbî olarak kazanılır, sonra da Allah'ın ihsânı ile kendi cinsinden bir hâle dönüşebilir. Örneğin, Kuşeyrî, "rıza" kavramı üzerindeki tartışmada hem Horasanlıların dediği gibi rızayı makâm olarak görür, nihâyetinde de Iraklıların dediği gibi hâl olarak değerlendirir. Kuşeyrî'nin bizzat makâm veya hâl olarak zikretmediği bir kavrama hâl diyebileceğimiz gibi, makâm da denilebilir. Bundan dolayı, Kuşeyrî'nin kullandığı kavramları hâller ve makâm olarak işlemek çok kolaydır. Yine onun makâm veya hâl olarak isimlendirdiği bir kavramı işlemek ise zordur. Zira makâm olarak ele alınan bir kavram hâl de olabilir. İşte bundan dolayı takip edilecek metod genel kabullere göre olmalıdır. Genel olarak hâl ve makâmlara bakıldığında şöyle bir kanâat oluşmaktadır; makâm ve hâllerin arasına konulmamış, onların bir bütün olarak yaşandığı, geliştirilip güçlendirildiği kabul edilmiştir.

Yazara göre Kuşeyrî, hâl ve makâmlarda, genelde Cüneyd-i Bağdadî gibi sûfîlerden etkilenmesine karşın, farklı düşüncelere de açık bir şahsiyettir. Diğer

tarafından farklı düşünceleri de bağdaştırmak için girişimlerde bulunmuştur. Bu da onun, mukallit bir sûfî olmaktan öte, hakikat âşığı bir sûfî olduğunu göstermektedir. Ancak mütebahhir bir İslâm âlimi olmasından dolayı, ifrat ve tefritten sürekli kanmış ve düşüncelerini de bu merkezde dile getirmiştir.

Araştırmacının analizine göre Kuşeyrî, bütün makâmın hakikatini fenâ, cem', müşâhede gibi yüksek hâlleri yaşamakla ilişkilendirir. Genel itibarıyla bakıldığında bir makâmda bidâyet hâlleri görülüyorsa, bu, kişinin o makâmda başlangıç aşamasında olduğunu gösterir. Diğer taraftan, yüksek hâllerin zuhuru da, o kişinin, makamın hakikatine ulaştığını gösterir. Kuşeyrî'nin makâm anlayışına genel olarak bakıldığında, bidâyet makâmlarıyla nihâyet makâmlarının iç içe olduğu görülür. Örneğin, bidâyet olarak gördüğü bir takvâ kavramının öyle bir aşaması vardır ki, kişi bu aşamaya ancak nihâî hâlleri yaşadığı zaman ulaşabilmektedir. Nihâî makâmın da öyle boyutları vardır ki, hiçbir mü'min, onu ihmal edemez. Bunun en belirgin özelliği, ubûdiyet ve hürriyettir. En yüksek makâm olarak kabul ettiği bu iki makâm, birbirini tamamlar nitelikte olup, her ikisi birlikte gerçekleşmektedir. Yani, ubûdiyet olmadan hürriyet, hürriyete ulaşılmadan da gerçek anlamda ubûdiyet gerçekleşemez.

Araştırmaya göre Kuşeyrî, hangi kavramı ele alırsa alsın, kavramı ele alırken içinde bulunduğu hâl kendini gösteriyor olsa da, hiçbir durumda dinî hassasiyetini yitirmiş bir durumda değildir. Gerek muhabbet, ma'rifet, tevhid, hürriyet ve fakr gibi makâmlarda, gerekse fenâ, mahv ve cem' gibi yüksek hâllerde, sekr ehli sûfîlerin mizacı kendini gösterse bile, söz konusu durum, tevhidin hassas noktasına dayandığında, rahatlıkla her şeyi tevhid uğruna bir kalemde silip atabilmektedir. Ancak, Kuşeyrî'ye göre sekr ehli sûfîlerin mizacı, nesirlerinden daha ziyade şiirlerinde kendini göstermektedir. O, "ene'l-Hakk" ifâdesini açıkça yansıtan şiirleri *Uyûnü'l-ecvibe* adlı eserine koymaktan da çekinmemiştir.

Yazarın tezine göre, Kuşeyrî'nin muhabbet, ma'rifet, fakr, ubûdiyet, tevbe gibi bazı kavramlar hakkında çok fazla görüş ortaya koyarken, kanâat, samt, tevazu' gibi kavramlarla ilgili görüşleri çok azdır. Onun bir kavram üzerinde fazlaca durması, o kavrama verdiği önemden kaynaklanmaktadır. Yazar, bu noktada, kavramlardan birinin üzerinde az veya çok durmasını, bu çerçevede değerlendirmiştir. Kuşeyrî'nin kavramları işleme biçimine bakıldığında zaman, kavramların ekseriyeti, birbirleriyle ilişkilidir. Öyle ki, o, tevbesiz sulûku, zikirsiz vuslatı ve ubûdiyetsiz hürriyeti imkansız görmektedir. Diğer taraftan, İslâm'ın temel prensipleri olan, tevhid, ibâdet ve sabır, şükür ve seha gibi ahlâkî konularda sıkça tekrara varan uyarıları, Kuşeyrî'nin Kur'ân ve Sünnete olan aşırı duyarlılığını açıkça ortaya koymaktadır. Hatta bu konuda, felsefî tasavvufun temsilcilerini en ağır bir şekilde eleştiren İbn Teymiye gibi münekkidler bile

Kuşeyrî'ye olan saygılarını açıkça itiraf etmekten kaçınmamışlardır.

Müellif, Kuşeyrî'nin hâl ve makâmlarla ilgili kavramlarda, başta *Cüneyd-i Bağdadî*, *Ebû Nasr et-Tûsî Serrac*, *Kelâbâzî ve Sülemî* gibi sûfilerden etkilendiğini ortaya koymaktadır. Bunun yanında Kuşeyrî de, gerek kendi devrinde yaşamış *Hucvîrî ve Gazâlî*'nin yanı sıra, tasavvufî düşüncenin köşe taşları olarak kabul edilen *Ruzbihan Baklî*, *Sühreverdî*, *İbnü'l-Arabî*, *Mevlânâ ve İmam-ı Rabbanî* gibi sûfilere etkilemiştir.

Kısaca, yazar, tasavvuf ilminde son derece velûd bir şahsiyet olan ve tasavvuf alanının en önemli otorite müelliflerinden birisi kabul edilen Kuşeyrî'nin, tasavvufun temel kavramlarına getirdiği yorumlarını bilim dünyasına tanıtarak, ilim adına mühim bir görev ifâ etmiştir.

Özet

İslamî ilimlerin kelim, tefsir, hadis ve tasavvuf gibi alanlarında onlarca eser veren Abdülkerîm Kuşeyrî, yaşadığı dönemin en önemli bilginleri arasındadır. Diğer taraftan o, kendinden sonra tasavvuf alanında yapılan akademik çalışmalarda en fazla referans verilen şahsiyetlerden biridir. Aynı zamanda Kuşeyrî, tasavvufun önemli problemlerinden biri olan hâl ve makâmların çözümüne yönelik ilk girişimde bulunan sûfidir.

Kuşeyrî'nin, alanında otoriter birisi olması ve hâl ve makâmlar konusunun Tasavvuf İlmi'nin önemli bir yönünü teşkil etmesi bizi, bu konuya yönelik bir çalışma yapmaya yöneltti. Bu çerçevede, tezimizin adını *Abdülkerîm Kuşeyrî'de Hâller ve Makâmlar* olarak belirledik.

Tezimiz, bir giriş, üç bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Çalışma hazırlanırken, başta Kuşeyrî'nin kendi eserleri olmak üzere ulaşılabilen bütün malzmeden faydalanılmış, hâl ve makâm kavramları, bunların çeşitleri hakkındaki görüşleri ve tasavvufî anlayışı hakkında özlü bir bilgi verilmeye gayret edilmiştir.

Girişte, kaynaklar hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra Kuşeyrî'nin yaşadığı devir hakkında, -daha ziyade Kuşeyrî merkeze alınarak- Horasan ve Nişâbur'daki siyasî, dinî ve tasavvufî ortam hakkında ayrıntılı bir bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Birinci bölümde Kuşeyrî'nin hayatı, nesebi, tahsil, hocaları, çocukları, silsilesi, seyahatleri ve eserleri gibi hususlar konu edilmiştir. Hayatını ele aldığımız kısım, hakkında iki doktora çalışması yapılmış olduğundan ve bu çalışmalarda, hayatı hakkında ayrıntılı bilgi verildiğinden kısa tutulmuştur. Ancak, daha önceki çalışmalarda değinilmeyen silsile, ulaştığımız fakat bazı noktalardan Kuşeyrî'ye nispette zorlandığımız şüpheli eserler ve daha önceki çalışmalarda ulaşılamayan eserler hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölüm, Abdülkerîm Kuşeyrî'nin hâller hakkındaki tasavvufî anlayışına tahsis edilmiştir. Burada, önce genel kavramlar, sonra hazırlayıcı/öncü (bevâdih-hücüm ve levâih-tevâli-'levâmî') ve irfanî hâller (havâtir, vârid, zevk-şûrb, şâhid, muhâdara-mükâsefe-müşâhede ve rüyâ), daha sonra da vicdânî hâller (kabz-bast, hüzn, şevk, heybet-üns, kurb-bu'd, tevâcüd-vecd-vücüd, gaybet-huzûr, sekr-sahv, nefes, mahv-isbât, fenâ-bekâ ve cem'-fark) ayrı ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. Hâller tek tek ele alınırken, önce kavramlarla ilgili genel değerlendirmeler verilmiş, daha sonra müellifimizin konu ile ilgili görüşleri, yaşadığı dönemde ve sonrasında gelen bazı mutasavvıfların fikirleri ile karşılaştırmalı olarak verilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde, Abdülkerîm Kuşeyrî'nin makâmlar hakkındaki görüşlerine incelenmiştir. Makâmlar tek tek ayrıntılı olarak incelenirken, hâllerde olduğu gibi, önce genel değerlendirmeler yapılmış, daha sonra Kuşeyrî'nin konu ile ilgili görüşleri, yaşadığı dönemde ve sonrasında gelen bazı mutasavvıfların fikirleri ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilmeye gayret edilmiştir. Bu çerçevede önce temel makâmlar (tevbe, zühd, vera', sabır, şükür, tevekkül, fakr ve rızâ) ele alınmış, daha sonra bidâyet makâmları (havf, recâ, takvâ, huşû', tevâzu', kanâat, irâde, gayret, murâkabe, fütüvvet, firâset ve yakîn), nihâyet makâmları (hayâ, istikâmet, ihlâs, sıdk, samt, duâ, ubûdiyet, hürriyet, ma'rifet, muhabbet, tevhid) ve son olarak yardımcı makâmlar (mücâhede, halvet-uzlet, zikir ve semâ') ayrı ayrı başlıklar altında ele alınmıştır.

Sonuç kısmında ise Abdülkerîm Kuşeyrî'nin hâl ve makâmlarla ilgili tasavvufî anlayışının genel bir değerlendirmesi yapılmıştır. Ekler kısmında da, Kuşeyrî'nin bazı yazma eserlerinden örnekler sunulmuştur.

Summary

Göztepe, Yüksel, "Khalas and Maqams in Abdul K. Al- Qushayri" (Ph.D Thesis), Adviser: Ethem Cebecioğlu, Ankara 2006, 540 p.

Having authored tens of books in such fields of Islamic sciences as *qalam*, *tafsir*, *hadith* and *tasawwuf*, Abdul K. Al-Qushayri is listed among the most prominent scholars of his time. In addition, he is one of the persons most referenced in the academic works that have been conducted after him. Qushayri is also the one particular Sufi who has made the first initiative to solve the "*khal* (state of being) and *maqam* (office)" question which is one of the important issues of tasawwuf. This thesis consists of one introduction, three parts, and one conclusion. In preparing this work, all accessible materials, and especially own works of Qushayri were used; and conveying of concise information on the concepts of *khal* and *maqam*, his opinions on the types hereof, and his understanding of *tasawwuf*.

The introduction part briefly dwells on the resources, after which an attempt is made to provide detailed information, particularly circling around Qushayri, about the political, religious and sufi environment in Horasan and Nishabur in Qushayri's period.

The first part is about Qushayri's life, his genealogy, educational life, instructors, offspring, chain, travels and works. The part in which we dwell on his life was kept brief due to the fact that two doctoral studies have been conducted about him, which provide detailed information about his life. Provided information, therefore, focused more on his chain, which was not covered in previous works, on the suspicious works we reached but had difficulties to attribute to Qushayri from certain points of view, and on those works of his which could not be reached in previous works.

The second part is reserved for Abdul K. Al-Qushayri's understanding of *tasawwuf* about the *khals*. In this part, first general concepts and then preparatory/preliminary *khals* (*bevadih-hucum* and *levaih-tevali'-levami'*) and *irfani* (knowledge-related) *khals* (*havatir*, *varid*, *zevk-surb*, *sahid*, *muhadara-mukasefe-musahede* and *ruya*), and then the *vicdani* (conscience-related) *khals* (*kabz-bast*, *huzun*, *sevk*, *heybet-uns*, *kurb-bu'd*, *tevacud-vecd-vucud*, *gaybet-huzur*, *sekr-sahv*, *nefes*, *mahvisbat*, *fena-beka* and *cem'-fark*) are discussed under individual headings. In discussing the *khals* one by one, general conceptual considerations are presented first, which are in turn followed by the opinions of the author on the given topic presented in comparison to those of some of the Sufis who lived in and after his time.

In the third part, Abdul K. Al-Qushayri's views on the *maqams* are studied. In studying the *maqams* one by one, general conceptual considerations were provided first, similar to the *khals*, and then an attempt was made to recite relevant opinions of Qushayri in comparison to those of some of the Sufis who lived in and after his time. In this context, first the basic *maqams* (*tevbe*, *zuhd*, *vera'*, *sabir*, *sukur*, *tevekkul*, *fakr* and *riza*) are discussed individually, which are followed by the *maqams* of *bidayet* (offices of the beginner) (*havf*, *reca*, *takva*, *husu'*, *tevazu'*, *kanaat*, *irade*, *gayret*, *murakabe*, *futuvvet*, *firaset* and *yakin*), the *maqams* of *nihayet* (final offices) (*haya*, *istikamet*, *ihlas*, *sidk*, *samt*, *dua*, *ubudiyet*, *hurriyet*, *ma'rifet*, *muhabbet*, *tevhid*) and finally the auxiliary *maqams* (*mucahede*, *halvet-uzlet*, *zikir* and *sema*).

The Conclusion part presents a general evaluation of Abdul K. Al-Qushayri's sufi understanding of *khals* and *maqams*. In the Annexes, examples of some of Qushayri's